

אברהם יהושע השל

חסידיסעדהקצה

סיפורם של גיבורי קוצק:
מלובלין ועד איזביצה

מיידיש:

דניאל רייזר איתאל בארי

ערך והוסיף פתח דבר:
דרור בונדי

מלאכת התרגום מוקדשת כתרומה לזכרו של אבינו

גרשון (חנוך) טננבוים

פולין 1913 - חיפה 2004

חלוץ, איש ספר וערכים, מבוני חיפה

תוכן העניינים

פתח דבר: ניגון חדש מול מכותיו של הקוזק / דרור בונדי ..... ט

פרק א 1
שנות ילדותו של ר' מנדל • החוזה מלובלין • ר' מנדל אצל
"החוזה"

פרק ב 11
• "היהודי" בלובלין • המרד • מתיחות בין "החוזה" לבין "היהודי"
• "החוזה" רוצה להביא את המשיח • ימות המשיח • הדרך החדשה
• מחמיר בחסידות • להשתנות ל"יהודי" • אישיותו של "היהודי"
• חיצוניות • מופתים • לימוד ה"נגלה" • לא לשגרה • פטירתו
של "היהודי"

פרק ג 47
• ר' שמחה בונים הופך לרבי • אישיותו של ר' שמחה בונים
• חכמה • "הבנה" ניצבת במדרגה גבוהה יותר מ"עשייה" • לא
תחקה • תפקידו של הצדיק • אלוהים שם ולא כאן? • תורה
וחסידות • יש לי די קדושה לכל יהודי • ההתנגדות לר' שמחה
• בונים • החבורה של פשיסחה • יחידים • ההתנגדות לפשיסחה
• ר' שמחה בונים על עצמו • חיקויי צדיקים

פרק ד 89
• אצל ר' שמחה בונים בפשיסחה • ר' מנדל נהיה לרבי • מהו רבי?
מה משמעות המונח "חסיד"? • טומשוב • הדרך של ר' מנדל

פרק ה 117

ההתנגדות לדרך של קוצק • רגש ההערכה כלפי ר' מנדל • ר'
מנדל - על מתנגדיו • לא מקרבים אנשים • החבורה • שמחה •
תשעה באב • ריקוד ונגינה • שורפים כתבים • היחסים עם
צדיקים אחרים • הרושם על החסידים • מופתים • מתים

פרק ו 155

אימה • קפדנות • ר' מנדל על עצמו • האחרות שלו • גבורתו
הרוחנית • חירות • חוש הריח של ר' מנדל

פרק ז 173

מדוע ר' מנדל הסתגר מהעולם? • התיש הקדוש מסתובב ללא
קרניים • האחד והיחיד • אכזבה ומרה שחורה • עצבות • מצב
נפשי • ההסתגרות • מה אומרים החסידים?

פרק ח 199

עזיבתו של ר' מרדכי יוסף • מה אירע? • טעם הלוואי שנותר
מעזיבתו של ר' מרדכי יוסף • יראת הכבוד כלפי הרבי מקוצק
נמשכה • ההיסטוריה חוזרת • גם ר' שמחה בונים רצה להסתגר • ר'
יצחק מוורקי • ר' יצחק מאיר ור' מנדל • פטירתו • ר' יצחק מאיר

פרק ט 229

להגביה את השמיים • "אני נחנק!" • הכנעה? • קושיות על
אלוהים • רגל אחת ברקיע השביעי, והשנייה בשאול תחתיות •
אמנות הדיבור של השתיקה • הקוזק רוצה ניגון חדש • חביות
מחוררות • בתוך הקושיה שוכן התירוץ • נספח: אחריותו של
האדם כלפי אלוהים

פרק י 257

שיטתו של ר' מרדכי יוסף • נגד כעס • נגד קיצוניות • עדיף
שיטפון על שידפון • מקרה לילה • הכול בידי שמיים • עבירות
יחידי סגולה או העם כולו • הניגוד שבין ר' מנדל לבין ר' מרדכי
יוסף • חומרות • אלוהים והתורה • הירושה

הערות 281

ביבליוגרפיה 333

פרק ב

"היהודי" בלובלין

"בגנזי מלכים", סיפר ר' שמחה בונים, "ראיתי שיבולת זהובה, הן הקליפה והן הגרעינים היו עשויים מזהב טהור. היהודי הקדוש הוא השיבולת הזהובה. אילולא ראיתי את הדבר כמו עיני, לא הייתי מאמין בזה. כל מהותו היא זהב. אין בו שום פסולת".

הוא נולד בפז'דבוז', בסביבות שנת תקכ"ו (1766),¹ עם כישרונות מופלאים של עילוי, וכוחות קדושה נדירים. בתחילה הוא התגורר באפטא כאחד האדם, עד שהרב מאפטא, רבי אברהם יהושע השל, חש באור שבו, ושמו התפרסם בעולם.

"היהודי" השתוקק לנסוע ללובלין, והלך להיפרד מהרב מאפטא. אבל הרב מאפטא הרגיש כי אל לו ל"יהודי" לנסוע ללובלין. הוא עיכב אותו, סעד ביחד עמו, וכך "היהודי" נשאר כמה שבועות בבית. אבל החשק לנסוע ללובלין התעורר שוב, והוא הלך להיפרד מרבו. שוב ביקש ממנו הרב מאפטא שיאכל אתו לפני שיצא, ואולם הפעם "היהודי" סירב, נפרד מעל פני הרב ונסע ללובלין.

כנראה, הרב מאפטא הרגיש מראש שתהיינה מתיחויות חמורות בין חברו הקרוב, "החווה", לבין התלמיד הצעיר, והוא רצה למנוע את ההתנגשות הטרגית, אך "היהודי" לא ציית לו. "היהודי" נהיה לחסידו של "החווה" ונקשר אליו מאוד, וגם "החווה" חש אהבה עמוקה לתלמידו.

פעם אחת, "החווה" התעניין ושאל בשמיים מי יבוא אחריו וימלא את מקומו. והתשובה הייתה: שמו יהיה כשמך, יעקב יצחק. כש"היהודי" הגיע, "החווה" שמח מאוד. היה ל"יהודי" מוח עמוק ונדר, ובה בעת הוא היה ספוג בקדושה, עניו ובורח מן הכבוד. "החווה" גילה קרבה והערכה עמוקה אל "היהודי", אפילו בפומבי. מעתה, כשבא חסיד חדש, הוא הורה לו לקבל הדרכה וחינוך בחסידות מ"היהודי". כך נעשה "היהודי" מעין "משנה למלך" בלובלין; "החווה" בעצמו הפך אותו למנהיג.

המרד

ההשפעה של הרבי מלובלין וההערכה כלפיו היו עצומות, אבל בשקט בשקט התחילה לצמוח התנגדות לדרכו. איש לא ערער על קדושתו, אבל כמה יחידים החלו לחשוב: לא זו הדרך.

החסידות הפכה ליריד. מכל קצות הארץ מיהרו ללובלין. אם הייתה זו, חלילה, עת צרה, או פרנסה דחוקה - באו ללובלין כדי לרכוש ישועה. הרבי מלובלין סבר שבאמצעות עשיית מופתים הוא יפעל למען ליהודים, וגם יקרב אותם אל ה' יתברך.

המנהג לבקש מצדיקים עצות וברכות בענייני מסחר ובדברים גשמיים נוספים הונהג על ידי ר' אלימלך מליז'נסק. אצל המגיד ממזריץ', כנראה, זה לא היה. למזריץ' היו נוסעים חסידים שביקשו התעלות נפש. ר' יצחק מאיר מגור סיפר שהמנהג הזה הרגיז מאוד את ר' שניאור זלמן מלאדי, מתלמידיו של המגיד ממזריץ', שכן התכלית של הצדיק היא לעזור ברוחניות, בתורה, תפילה ומצוות. בניגוד אליו,

פרק ב

ר' יצחק מאיר סבר שתלמידיו של ר' אלימלך היו צריכים להתעסק גם בשאלות שבענייני גשמיות.²

הרבי מלובלין כלל לא סבר ש"עליך להשליך את העולם".^א כשחסיד בא עם דאגות גשמיות של בריאות או פרנסה, על הרבי לעזור לו בעצה או במתן ברכה. ר' ישראל, המגיד מקוז'ניץ, סבר שעשירות אינה טובה ליהודיות (ל"ידישקייט").^ב כשחיים בדוחק, אפשר לעבוד את ה' טוב יותר. הרבי מלובלין סבר שהעשירות דווקא כן יפה ליהודיות, והמשיך לבקש מן השמיים עשירות ליהודים. אך נראה שהיהודי הקדוש הסכים עם המגיד מקוז'ניץ.^ג

למרות אהבת הרבי לתלמידו, ויראת הכבוד של התלמיד לרבי, התפתחה אצל "היהודי" אי שביעות רצון מדרכו של רבו. הוא התחיל לפתח את השיטה שלו עצמו, והיה מוקף בצעירים שהקשיבו לדבריו והחלו לראות בו את מורה הדרך שלהם.

החסידות בלובלין נראתה להם זקנה ותשושה. ה"דיבורים" שנאמרו לעסו מחדש רעיונות ישנים. והלא עיקר כוונתו של הבעל שם טוב הייתה לא להניח ליהדות לטבוע ולשקוע ב"מצוות אנשים מלומדה".

הם סברו שהחסידות נועדה ליחיד סגולה. על מנת להשיג את עומק הדרך, חייבים להיות חזקים ברוחניות. אנשים פשוטים לעולם לא יצליחו להגיע לידי כך. ואולם, החסידות בלובלין הייתה דבר השווה לכל נפש. ההמון נוסעים אל הרבי - וכל אחד משלה את עצמו שהוא חסיד.

- א. בניגוד לרבי מקוצק, וראו קוצק: במאבק למען חיי אמת, פרק ז.
- ב. "יהודיות" - תרגום ל"ידישקייט". כלומר, יהדות כחיים, על מגוון היבטיהם, שמעבר ל"יהדות" כתיאוריה.
- ג. "דיבורים" - מילה עברית זו משמשת לכל אורכו של המקור היידי כמונח המציין לאמירותיו החיות של הצדיק.

אכן, המוני יהודים זרמו ללובלין וביקשו ברכות וישועות מהרבי, אך חוץ מהמון העם, "החווה" קיבץ סביבו מספר רב של "בני עלייה", שלאחר פטירתו נהיו מנהיגים בעלי השפעה עצומה על היהודים. בין היחידים הנעלים הללו נמצאו כאלה שלמרות שהרגישו התעלות לנוכח קדושתו של "החווה", לא היו מרוצים מדרכו ומהשפעתו, והתקרבו ל"יהודי". אחד מהם היה ר' מנדל מטומשוב.

"החווה" עצמו נאלץ להתמסר לאלפי היהודים שזרמו ללובלין עם דאגותיהם ובקשותיהם, והיה כה עסוק, עד שלא היה לו זמן להתפנות לצרכים הרוחניים של היחידים הנעלים. כמה תלמידים חריפים ששאפו להעמיק את היכולת הרגשית שלהם ולרומם את נשמותיהם, וכמה תלמידים מבריקים שחיפשו חריפות, נועזות ואינדיבידואליזם, התחילו להיבדל מההתקהלות הזו של היהודים הפשוטים. היהודי הקדוש הפך למנהיג החבורה. יחידי סגולה נאספו סביבו בפשיסחה כדי לייסד שם דרך רוחנית חדשה.

הקמת דרך חדשה בזמן שמנהיג הדרך הקודמת עודנו חי - נתפסה כמרידה במנהיג. תלמידי פשיסחה לא הפסיקו לנסוע ללובלין, אך בכל זאת הורגש שכוח המשיכה של פשיסחה תולש חסידים מעל לובלין. באותה עיירה, פשיסחה, שבה גר היהודי הקדוש, חי גם ר' שמחה בונים, אדם שעורר פליאה באופן חריג, שהיה חסיד של "החווה" ונהיה לתלמידו של "היהודי". כש"היהודי" אסף סביבו תלמידים-חסידים, ר' שמחה בונים נהיה ליד ימינו.

מובן שההנהגה העצמאית של "היהודי" וחילוקי הדעות גרמו לחיכוכים רבים, והביאו למתיחות חמורה וטרגית בין "החווה" לבין תלמידו האהוב. ייסוד חוג של יחידי סגולה, למדנים ומבריקים, עורר קנאה ושנאה בקרב תלמידים אחרים. על כך נוספו טענות בנוגע לפרטים הלכתיים מסוימים. למשל, "החווה" הקפיד על תפילה בזמנה, ואילו "היהודי" סבר שתפילה אינה יכולה להיות קשורה לשעון.⁴ אך גם מעבר לפרטים, הדרך של פשיסחה הייתה במהותה קריאת תיגר. אף ש"היהודי" היה עדיין צעיר, הוא נהיה לקדוש בעיני אלפי תלמידים. מנגד, חסידים נאמנים של "החווה" סברו שהשפעתו של

"היהודי" מפחיתה מכבודו של צדיק הדור, "אין שני מלכים משתמשים בכתר אחד". ממש כמו שכאב לתלמידו של משה רבינו שאלדד ומידד התנבאו כשהרבי שלו היה המנהיג, כך הייתה לתלמידיו של "החווזה" ול"חווזה" עצמו תרעומת על "היהודי". משה השיב: "ומי יתן (והיה) כָּל עַם ה' נְבִיאִים" (במדבר יא, כט), אך הלובלינאי פירש מילים אלה: "ומי יתן" - איזו טובה יכולה כבר לצמוח מזה; "והיה כָּל עַם ה' נְבִיאִים" - שכל אחד יחשיב את עצמו לנביא.

לפי מסורה אחרת, "החווזה" אמר שהוא רואה (ברוח הקודש), שבשמיים הכריעו כי הנהגתו של "היהודי" תימשך שנים ספורות בלבד. הוא רצה אפוא ש"היהודי" ידחה את כהונתו כמנהיג, כדי שתהיה לו אריכות ימים.

עיניו המאירות של "החווזה" הכירו היטב ברוחניות המופלאה שבדרכו של תלמידו: "אנחנו יודעים ש'היהודי' מטפס גבוה מאתנו. אבל מה נוכל לעשות? הרבי ר' אלימלך (הרבי של 'החווזה') הורה לנו לעצור כאן...". ואילו "היהודי", מצדו, נהג לומר: "אנחנו מטפסים גבוה מהרבי שלנו. אבל הוא הרי הרבי של 'העולם'..."⁵. הרבי נשאר רבי, כי הוא היה המעיין של החסידות. ואולם עינו של התלמיד הרחיקה ראות יותר...

פעם אחת נסע "היהודי" אל "החווזה" ונטל עמו את תלמידו האהוב, ר' שמחה בונים. כשנכנסו לחווזה, הוא קיבל אותם בחום ובשמחה רבה. הם הקיפו בשיחתם עניינים רבים, ואז הזכירו את הרכילות על "היהודי" (שהוא מבטל את גדלותו של "החווזה"). קרא "החווזה" [בלשון כבוד]: "האמינו לי, שאני אוהב אתכם מאוד. יש לי תענוג גדול לשהות במחיצתכם ואתם נאמנים עלי כמאה עדים ("היהודי" הכחיש את הרכילות עליו) יותר מאשר יריביכם המלשינים עליכם. אכן, ישנם יריבים הבאים לעתים

ד. נראה שכאן כוונת המילה "העולם" דו־משמעית: הן העולם הזה והן הציבור הרחב, ההמון.

לרכל עליכם. עצתי היא, שתפסיקו לנסוע אליי, שבו לכם בנחת בפשיסחה והתנהגו כרצונכם. כשהייתי בליז'נסק, אירע אותי דבר ביני לבין ר' אלימלך. אז נמלכתי בדעתי והפסקתי לנסוע לליז'נסק. הקשיבו לעצתי ואל תבואו יותר ללובלין".

הם נפרדו לשלום, ולאחר הליכתם החל ר' שמחה בונים לשכנע את היהודי הקדוש שיישמע לעצה. ענה לו: "וְאֵל מִי תְדַמְיוּנִי וְאֲשׁוּה' (ישעיה מ, כה) - הרבי הקדוש יכול היה לעשות כן אצל הרבי אלימלך, כי הוא לא קיבל ממנו את רוב חוכמתו. הלא לפני כן הוא היה תלמידו של המגיד הגדול ממזריץ'. ואילו אני, הרי קיבלתי את רוב מה שאני מבין מן 'החווה'..."⁶

מתיחות בין "החווה" לבין "היהודי"

נראה שהעזיבה של כל כך הרבה תלמידים זעזעה עמוקות את הרבי מלובלין. ר' יצחק מאיר אמר פעם: "כשתלמידים עוזבים את הרבי, מתרחש אחד משני דברים - או שהרבי מאבד את מדרגותיו הרוחניות, או שחס וחלילה הוא מסתלק מן העולם".⁷

"היהודי" החשיב את עצמו לתלמידו של "החווה" והשתדל להימנע מכך שרבו הקדוש יסבול מחלישות דעת בגללו. ואולם, שני "בעלי מחלוקת", פֶּעַר ויקותיאל, לא הפסיקו לספר ל"חווה" רכילות: "היהודי" ממעיט בדבריו בכבודו של "החווה", ואף רוצה לקחת ממנו חסידים. "החווה" האמין ללשון הרע שסיפרו לו, ו"היהודי" התפלא: כיצד ניתן להסביר ש"החווה" - שעניו המאירות מסוגלות תמיד לראות מה שנעשה מרחוק ומה שנעשה בעומק - מקבל את דברי הכוזב הללו? לכן, על אף כל חילוקי הדעות, נשאר "היהודי" נאמן ל"חווה", וראה בו את רבו. "אני תלמידו של 'החווה' ומחויב למסור את נפשי למענו"; "האמת היא שאני מטפס במדרגות גבוהות מאלה של 'החווה', אבל בכל אשר אגיע, הוא הוא הרבי", אמר "היהודי".⁸ הוא התמיד בנסיעותיו ללובלין, בהכחישו את כל העלילות שהעלילו עליו, כאילו הוא רוצה ליטול את כתר ההנהגה מרבו. אבל "החווה" האמין יותר

לשני בעלי הלשון הרע. על שני המלשינים, בְּעַר ויקותיאל, קרא "היהודי" את הפסוק "אִישׁ בְּעַר לֹא יֵדַע וְכִסִּילִי לֹא יָבִין אֶת זֹאת (תהלים צב, ז)..."⁹

היהודי הקדוש נסע ללובלין לעתים קרובות וניסה להצטרף, אך זה לא עזר; "החווה" קיבל את מה שסיפרו הולכי הרכיל.¹⁰ כך הסביר "היהודי" את העובדה המתמיהה ש"החווה" בחוכמתו ובעניו המאירות לא הרגיש שמתנגדיו מעלילים עליו עלילות: "ה'בעל דבר' (השטן) בעצמו עמל במשך שמונה עשרה שנים, כדי שה'הולך רכיל' יהיה אדם ירא שמיים, ושמר עליו מלשון הרע ודברים בטלים. וכך, כשאדם בעל יראת שמיים שכזו ולשון כל כך נקיה מדבר עלי, אפילו 'החווה' מאמין לו".¹¹ לפי נוסח אחר, "היהודי" אמר שה"בעל דבר" עצמו שמר את הרכלן במשך ארבעים שנה אפילו מהרהור עבירה, כדי שרכילותו תתקבל על דעתו של "החווה".¹²

אפילו בתולדות החסידות, נדירים המקרים שבהם הייתה כזו התעלות רוחנית מהמפגש עם הצדיק כפי שהייתה בקרב חסידיו של "החווה". "מי שבא ללובלין צריך לתאר לעצמו שלובלין היא ארץ ישראל; שחצר בית המדרש של הרבי - ירושלים; שחדרו של 'החווה' - קודש הקדשים; ושהשכינה מדברת מפיו..."¹³, אמר "השרף", ר' אורי מסטרליסק.

תלמידיו ראו בו צדיק, שכוחות הסוד שלו עולים על כל מה שניתן לדמיין; צדיק, שהנהגת העולם ואולי אף ביאת משיח בן דוד - נתונות בידיו. ופתאום, בא איש צעיר מפשיסחה ורוצה, חלילה, להחריב את בית המקדש?! לעכב את הגאולה?! וכי ניתן להרשות זאת?!

תלמידים אחרים ראו בשושלת של "החווה" את מלכות בית דוד, ולא רצו שהשושלת תיכרת לאחר פטירת "החווה". הם קיוו שבנו, ר'

ה. השמות "בער" ו"יקותיאל" נשמעים במבטא היידי-פולני קרוב מאוד לאופן שבו נשמעות המילים "בְּעַר" ו"כִּסִּיל".

יוסף מטורצ'ין, ימשיך את מלכותו של אביו. והנה, מופיע לו צעיר זר ורוצה לקחת לעצמו את המלוכה עוד בחיי "החווה"!
עד לאותו דור הייתה ההנהגה עוברת אחרי פטירת הצדיק לאחד מתלמידיו. בלובלין החלו לחשוב כי על כסאו של "החווה" צריך לשבת בנו, כמנהג שנפוץ מאוחר יותר בקרב החסידים, במיוחד ברוסיה.

בין המתנגדים החריפים ל"יהודי" נמנו אישים חשובים, כמו ר' שמעון דייטש מז'ליחוב, ר' צבי הירש מזידיצ'וב ור' יהודה לייב מזקליקוב. באותה עת, פשיסחה, מקום מושבו של "היהודי", הפכה למרכז חשוב בפני עצמה. חלק מהתלמידים ניסו להישאר חסידים של "החווה" ושל "היהודי" כאחד. אך היו גם חסידים שעזבו את "החווה" וקשרו את גורלם עם "היהודי". בייחוד נאספו סביבו "בעלי מוחות", צעירים למדנים. אך למרות המחלוקת מצד הצדיקים המפורסמים הללו, צמחה ההערכה ל"יהודי" מיום ליום.

ר' לייבוש מזקליקוב, אחד מראשי המתנגדים ל"יהודי", כתב בספרו שכאשר הבן ממשיך בעבודתו של אביו, האב אינו מסתלק מן העולם, וגם לאחר פטירתו הוא חי בדיוק כאילו הוא ממשיך בעבודתו הרוחנית.¹⁴ אצל "היהודי" עורר הנוהג הזה התנגדות. הוא אמר: "הם רודפים אותי, מפני שהם רוצים, שר' יוסל'ה ימלא את מקומו של 'החווה', אבל זה לא יעזור להם".¹⁵ וכך גם נשמר ה"סדר" בפשיסחה-קוצק, לפחות במשך דורות אחדים. תלמיד היה יורש העצר, לא הבן. צעירים רבים עברו מלובלין לפשיסחה. לכן, תלמידים חשובים של "החווה", ביניהם ר' מאיר'ל מאפטא, ר' נפתלי מרופשיץ ור' שמעון דייטש, התחילו לפעול על מנת שלא יברחו כל החסידים. הם אפילו שלחו מרגלים לפשיסחה כדי לקלוט כל מילת בקורת שנאמרה נגד "החווה" וחסידיו. כל האמירות הללו נרשמו על ידי תלמיד אחד, ר' אייזיק'ל מלנצ'נה, ששלח גם מכתבים כנגד "היהודי" לערים רבות, והזהיר שלא ייסעו אליו.¹⁶

חוקרי החסידות משתדלים ללמד זכות על "היהודי" - שהוא היה עניו, שלא היה בדעתו לקחת תלמידים מרבו, שמחמת הקנאה העלילו

פרק ב

עליו מתנגדיו עלילות ונשאו אותן אל "החווה". אך אם לומר את האמת, השמועה כי "היהודי" רוצה ליטול את ההנהגה מידי "החווה" לא הייתה חשד שווא. למשך זמן קצר, השפעתו של "היהודי" כמעט ודחקה את ההשפעה של "החווה".

ושמא צדקו מתנגדיו? שיטתו של "היהודי" הייתה חריפה, ללא פשרות, קיצונית, כזו שרק צעירים יחידי סגולה מסוגלים להתלהב ממנה. ואולם, היא הייתה עלולה להרחיק אנשים רגילים ואפילו להתעותם מן הדרך.

ר' שמחה בונים החשיב עצמו תמיד כתלמיד - הן של "החווה" והן של "היהודי".

"מה אעשה אם ייגזר עלי ללכת לגיהנום?", שאל פעם את תלמידו ר' מנדל.

ר' מנדל שמע ושתק.

"אבקש אז שיביאו את הרבי מלובלין ואת היהודי הקדוש, כי "תלמיד שגלה מגלין רבו עמו",¹⁷ אמר ר' שמחה בונים.

קרא ר' מנדל: "לך אין בזה שום נפקא מינא", ולי אין בזה שום תועלת".¹⁸

מתנגדיו של "היהודי" ראו למרחקים. לבסוף, כמעט כל הענפים של חסידות פולין היו ספוגים בהשפעה של "היהודי". השפעתו של "החווה" נשארה במערב גליציה בלבד.

1. "נפקא מינה" - בארמית: יוצא ממנה. מונח תלמודי שמשמעותו: השלכה הלכתית, בדרך כלל מעשית. כלומר, נראה שהרבי מקוצק חולק על רבו וטוען שהגליית רבותיו לגיהנום לא רלוונטית. בהקשר זה נראה שמשמעות הדברים היא שבעיני הרבי מקוצק, "היהודי" גדול מרבותיו וכלל לא יילך לגיהנום, ואילו לו עצמו זה לא יעזור.

"החווה" רוצה להביא את המשיח

"החווה", שצרות היהודים כאבו לו מאוד, ביקש בכל כוחותיו, בתפילות ובייחודים, "להמתיק את הדינים" ואפילו לגלגל את הדינים בתוך כוחות שישפיעו חסדים. אבל מאמצים כאלה רק ממתנים את הצרות ועוזרים לזמן קצר בלבד. שאיפתו ומטרתו של "החווה" היו נעלות הרבה יותר: הוא רצה להביא את המשיח, ולכך הקדיש את עיקר עבודתו הרוחנית.¹⁹ היו שנים מסוימות שבהן "החווה" ציפה ברגש עז וייחל שבאותה השנה יבוא המשיח. אבל המשיח לא בא. הוא אמר אז ל"יהודי" שהיהודים הפשוטים כבר עשו תשובה גמורה, ואילו היה הדבר תלוי בהם בלבד, המשיח כבר היה מגיע. מקור העיכוב ב"יהודים של צורה" – להם קשה להגיע לשפלות רוח בגלל המעלות שלהם, וכלי שפלות רוח אי אפשר להגיע לתשובה.²⁰

מספרים, שחיו של "החווה" היו המתנה תמידית למשיח. כשהיה נשכב לנמנם במשך היום, הוא היה אומר לשמש שלו: "היזהר והישמר! כשתשמע שהמשיח בא, תעיר אותי תכף ומיד".²¹ רב גדול אחד אמר שכל עוד "החווה" היה בחיים, תלמידיו לא חשו שיש צורך באליהו הנביא שיבוא להכין את העולם לביאת המשיח. הם ראו בחוש שהרבי שלהם הוא אליהו.²² קיימת דעה בחסידות שבכל דור חיים צדיקים שיכולים להביא את הגאולה השלמה. ייתכן שגם "החווה" סבר כך.²³ המגיד מקו'ניץ סבר שבכל דור ישנם צדיקים שבכוחם להביא את המשיח, אך הם רואים שאבינו שבשמיים בעצמו סובל ממרירות הגלות (ולכן מחליטים לשאת גם הם בעול הגלות).²⁴

ר' חיים מאיר יחיאל ממוגלניצה, תלמיד של "החווה" ושל "היהודי", האמין שהמשיח חי בכל דור, אך הוא מסתלק מן העולם כי העולם אינו ראוי לכך שיתגלה, לבואו. לכן, עלינו לבקש תמיד שהמשיח לא יסתלק חלילה, אלא יישאר עמנו ויתגלה במהרה.²⁵ חסידים מספרים שהשעון בחדרו של "החווה" צלצל באופן שונה מכל השעונים האחרים. פעם אחת העבירו את השעון הזה

לעיר אחרת. כשחסיד שמע שם את צלצול השעון, הוא מיד זיהה: זהו שעונו של "החווה". שאלו אותו: "כיצד זיהית?". והוא השיב: "בדרך כלל, כששומעים את צלצולו של שעון נופלת על השומעים מרה שחורה: מותם התקרב בשעה אחת. ואילו השעון של 'החווה' קורא: ביאת המשיח מתקרבת בשעה אחת!".

מלחמות נפוליון השתוללו בעולם. החסידים חשבו: אלה ימות המשיח. "אם ראית מלכויות מתגרות אלו באלו, צפה לרגליו של משיח".²⁶ שלושה צדיקים גדולים נדברו יחדיו שקיימת אפשרות לכפות את בואו של ה"גואל צדק" על ידי הכוח של "ייחוד ייחודים". מלחמת נפוליון ברוסיה במיוחד נראתה כמלחמת גוג ומגוג. אם המשיח מחכה לדור של צדיקים גדולים - הרי זהו הדור. ברימנוב יושב ר' מנדל, ובלובלין ר' יעקב יצחק, המאיר לבדו כמו האורים והתומים של הכהן הגדול. חסר עוד בעל תשובה אחד - "אני מוכן לעשות תשובה",²⁷ קרא המגיד מקוֹז'ניץ בשעת "כל נדרי". החליטו שלושתם ביחד להביא את המשיח.

את המגיד מקוֹז'ניץ הטרידה חידה: דעתם של צדיקים נחשבת בשמיים וכל תפילותיהם מתקבלות, אבל אותן התפילות שבהן מבקשים הצדיקים יומם ולילה, עד כלות כוחם, ש"גואל הצדק" יבוא כבר, אינן מתקיימות.²⁸

בסוכות תקע"ד (1813) אמר ר' מנדל מרימנוב: "תתפללו שנוכה ונחיה עד סוף השנה הזאת, ואנחנו מבטיחים לכם שתשמעו קול שופרו של משיח". אבל ר' מנדל מרימנוב נפטר ב"ט באייר תקע"ד. חצי שנה מאוחר יותר, בערב סוכות תקע"ה (1814), נפטר המגיד מקוֹז'ניץ. ובשמחת תורה תקע"ה התרחש עוד אסון: ה"חווה" נפל מחדרו דרך החלון. הוא ניצל בקושי, ונותר מרותק למיטתו עד לפטירתו, בתשעה באב תקע"ה.

"החווה" ושני הצדיקים הנוספים לקחו על עצמם לעשות דבר נורא, נועז ומסוכן. הם ידעו היטב שהם מסכנים את חייהם. ואולם, מה יותר חשוב ורציני מאשר לקרב את בוא היום שהשמיים והארץ מחכים ומצפים לו מאז ששת ימי בראשית, את הגאולה השלמה?

ואולם, לשם כך נדרשת גם הסכמתם של צדיקים נוספים. הם חשו כבוד רב ליהודי הקדוש, אך היהודי הקדוש לא הסכים. נראה שהיהודי הקדוש לא סבר שהדור שלו הוא דור ה"עקבתא דמשיחא". נשתמרה אמירה אירונית שלו: "כשהטורקי ישקה את סוסו מן הבאר של פשיסחה - אז יבוא המשיח".²⁹ באותה עת, נפוליון כבש כמעט את כל המדינות, והסיכוי שהטורקים יכבשו את פשיסחה היה קלוש ביותר...

תלמיד נאמן של "החווה" - שכנראה לא היה לו שום ספק ביכולתו של "החווה" להביא את המשיח - הוסיף עוד נימוק שאולי מילא תפקיד בהתנגדותו של ה"יהודי הקדוש". "גלוי וידוע לפניך" - אמר פעם ר' צבי אלימלך מדינוב - "שלמען הגאולה השלמה היינו מנגחים חומות ושוברים מנעולים. אבל ישנה שבועה: אבינו שבשמיים השביע את בני ישראל 'שלא ירחקו את הקץ' - הַשְּׁבַעְתִּי אֶתְכֶם בְּנוֹת יְרוּשָׁלַם... אִם תַּעֲרֹרוּ וְאִם תַּעֲזְרוּ אֶת הָאֱהָבָה עַד שֶׁתִּחַפֵּץ' (שיר השירים ב, ז)".³⁰

"מה דעתך? כיצד ייראו פני הדברים כשהמשיח יתקרב?", שאל היהודי הקדוש את תלמידו ר' שמחה בונים. השיב לו: "כך: אני אלמד, אתפלל ואסעד עם החסידים שלנו, ואז אלך לתפוס קצת שינה, כשהטלית והתפילין למראשותי. לפתע, באמצע השינה, תהיה צעקה: 'המשיח בא!'. ואנחנו נרוץ לקראתו".

"סלח לי. כשיהיה זמן 'עקבתא דמשיחא', לא יוכלו בשום אופן להירדם!", השיב לו היהודי הקדוש.³¹

אבל באותן שנים האנשים ישנו כמו תמיד... בחילוקי הדעות הללו טמון אולי הטעם העיקרי שגרם ליחס הכעוס של "החווה" כלפי היהודי הקדוש. הוא, הרבי, האמין שהוא מסוגל להביא את המשיח, ואילו תלמידו - לא הסכים! תוכניתם של שלושת הצדיקים הייתה להביא את המשיח בכוחם של היחודים.

אבל נראה ש"היהודי" לא עסק כלל בייחודים. גם ר' מנדל התנגד לתוכניתו של "החווה". ר' מנדל, ואולי גם "היהודי" ור' שמחה בונים, לא ממש העריכו את פעולת הייחודים, ואף פקפקו אם לצדיקים יש כוח לכפות את ביאת המשיח באמצעות ייחוד ייחודים. הם סברו שהסוד של ה"קץ", שהוא "מליבא לפומא לא גליא" [מהדברים שהפה אינו מגלה ללב], היה סתום אפילו עבור יעקב אבינו.

המדרש אומר: "ביקש יעקב לגלות את הקץ ונסתם ממנו".³² לקוצקאי זה נראה מוזר: זמן ביאת המשיח הוא סוד שה' יתברך אמר עליו: "מליבא לפומא לא גליא", וכאן משתמע שיעקב אבינו ידע את הסוד, רצה לגלותו לבניו ושכח אותו?! פירש ר' מנדל את המדרש: יעקב אבינו רצה לדעת את הסוד בעצמו, כדי להעביר אותו לבניו, אך פתאום העניין נשתכח ממנו, והוא החל לדבר איתם על עניינים אחרים.³³ יעקב אבינו עצמו לא ידע את הסוד.

ימות המשיח

גדולי ישראל נחלקו אם המשיח יבוא מפני שהיהודים ירוויחו אותו ביושר, ב"דור שכולו זכאי" [סנהדרין, צח ע"א], או שהוא יבוא כמתנה משמיים, שכן בני האדם לא יהיו זכאים לכך, אך אלוהים ירחם עליהם. לפי השיטה הראשונה, יש להשקיע את כל הכוחות כדי לקרב את הגאולה, וזוהי מטרת העבודה הרוחנית. לפי השיטה השנייה, המטרה הנעלה ביותר היא עבודת אלוהים כשלעצמה, והיא יקרה וקדושה אפילו אם היא לא תסייע לקרב את הגאולה, חלילה. המשיח יבוא בהיסח הדעת, ואף אחד לא צריך לריב על זה עם ריבוננו של עולם.

לפי ר' יצחק מאיר, המגיד ממזריטש אמר: "המשיח יבוא כאשר היהודים יעבדו את ה' יתברך מתוך חשק ותשוקה", והיהודי הקדוש אמר שכאשר יבוא המשיח, היהודים ישוטטו ברחובות ויצעקו: "אַלְכָּה וְאֶשׁוּבָה אֶל אִישֵׁי הָרְאשׁוֹן" (הושע ב, ט) ... ור' יצחק מאיר סיים: "כך יהיה, ללא ספק".³⁴

ואולם, ר' מנדל סבר אחרת. "הגאונים", הוא אמר, "רצו להביא את המשיח בדרכם, והדבר לא עלה בידם; בעלי התוספות, הפוסקים, המוכיחים וצדיקי החסידות - רצו להביא את המשיח בדרכם שלהם, ולא עלה בידם הדבר. ואני אומר: המשיח יבוא במפתיע. היהודים יהיו טרודים מאוד, ראשם יהיה נתון לדאגות הפרנסה, מוחותיהם יהיו מבובלבלים - והמשיח יבוא".³⁵

צדיקים אחרים בדורו התאמצו בכל כוחם להביא את המשיח, אבל ר' מנדל סבר שהעיקר הוא לקרב את היהודים אל ה'. בא לקוצק תלמיד של ר' שלמה לייב מלנצ'נו, שאל אותו ר' מנדל: "מה שלום הרבי שלך? אני מחבב אותו מאוד, אבל מדוע הוא צועק אל ה' יתברך שישלח את המשיח? מוטב שיצעק אל היהודים שישובו בתשובה, ויאמר ה' אֵל מְשֵׁה מֵה תִצְעַק אֵלַי? דַּבֵּר אֵל כְּנִי יִשְׂרָאֵל וְיִסְעוּ" (שמות יד, טו)".³⁶

לקוצקאי התנגדו "מחשבי קיצין", שרצו לחשב לפי ההשגות שלהם את מה שהקדוש ברוך הוא שומר אצלו כסוד. אפילו למי שיועד אסור לגלות. כשיעקב אבינו ביקש מה' יתברך שיגלה לו את הסוד, נסתלקה ממנו השכינה.³⁷

כנראה, ר' מנדל לא סבר שהמשיח יבוא בשנת ת"ר (1840) כדברי הזוהר, ופירש אותם כך: אם היהודים יעשו תשובה, יפתחו לפניהם שערי החכמה; ואם לאו, יפתחו שערי החכמה למדעים הכלליים, כגון רפואה ומדעי הטבע.³⁸

הרבי מקוצק סבר שלפני ביאת המשיח יהיה חושך כה רב בעולם, עד שיתקשו להאמין באלוהים. לפני ביאת המשיח "יזדקקו לובשי בגד עליון לבן וארוך (צדיקי החסידות נהגו ללבוש בגדי לבן) לרחמי שמיים, כדי שלא יפלו לידי מינות".³⁹

"על שלושה דברים העולם עומד: על התורה ועל העבודה ועל גמילות חסדים".⁴⁰ מידתו העיקרית של אברהם אבינו הייתה גמילות חסדים, מידתו של יצחק - עבודה, ושל יעקב - תורה. הקדוש ברוך הוא הבטיח לאברהם אבינו: "יכול יהיו חותמין ככולם? תלמוד לומר וְהָיָה בְרָכָה (בראשית יב, ב) - בכ חותמין ולא בהם"⁴¹ - בטרם

יבוא משיח, יהודים לא יקיימו את המידה של יצחק (עבודה), ולא את המידה של יעקב (תורה). אבל הם ישמרו על מידתו של אברהם אבינו - "בך חותמין".⁴²

ר' חנוך מאלכסנדר אמר: "לפני ביאת הגואל יהיה זמן שיהיו בו למדנים ללא תורה, חסידים ללא חסידות, נגידים ללא כסף, קיץ ללא חום, חורף ללא קור. והצמחייה תצמח בלי שירד גשם". בפעם אחרת, באמצע ההבדלה, הוא הניח את הכוס על השולחן ואמר: "אני רואה עתה את התקופה שלפני ביאת הגואל, שבה ליהודי לא תהיה פרנסה ממסחר. כל אחד ייאלץ לחפש לו פרנסה צדדית. שערות ידי סומרות נוכח התקופה הזאת..."⁴³.

הדרך החדשה

מה היה החידוש בשיטתו של היהודי הקדוש? לא נשתמרו לנו ממנו "דיבורים" רבים, אך ניתן לשרטט את הקווים העיקריים של דרכו אפילו על סמך מעט ה"דיבורים" שלו ועל פי השפעתו העצומה על תלמידיו, שפיתחו מאוחר יותר את שיטתו.

חסידות, לפי דרכה של לובלין, היא דרך שמתאימה לכולם. כדי ללכת בדרך הזו יש להיות אדוקים במצוות ובעלי אמונת צדיקים. החסידות לפי דרכה של פשיסחה, דורשת הרבה יותר: למדנות, מוח, משמעת. זוהי דרך ליחידים. בלובלין הצדיק יורד אל העם, כדי לעזור לו. בפשיסחה הצדיק רוצה להעלות יחידים אליו, כדי לרומם אותם. לפי ר' אורי מסטרליסק, דרכו של "היהודי" קוראת לעבוד את ה' יתברך ב"תורה ותפילה יחדיו". מה הכוונה? קיימת מחלוקת ישנה סביב השאלה, איזו מן השתיים ניצבת במדרגה גבוהה יותר: תורה או תפילה? בדרך כלל, ההשקפה השלטת היא שתורה ניצבת במדרגה גבוהה יותר. התורה היא חיי עולם, התפילה - רק חיי שעה. הבעל שם טוב הגביה את ערכה של התפילה, ומעתה ערך לימוד התורה לא ניצב במקום הגבוה יותר. בא "היהודי" ואמר, שתורה ותפילה הן בעלות אותו ערך. "גמרא עם 'תוספות' מטהרות את המוח",⁴⁴

אמר "היהודי", לאו דווקא טבילה במקווה, ולא דווקא לימוד ספר הזוהר, או ספרי מוסר, אלא דווקא "נגלה".⁴¹ זהו חידוש חשוב: להגיע אל הטהרה באמצעות ה"נגלה". בכך, הוא יצא נגד הדעה המקובלת שלימוד הנסתר ניצב במדרגה גבוהה יותר מאשר לימוד הנגלה. נראה שבפשיסחה סברו שגמרא עם "תוספות" הוא הספר החסידי הטוב ביותר, שלימוד "חושן משפט" יכול להביא לדבקות, ושהתנהגות חסידית משמע קודם כול לשבת וללמוד, ואכן - "נגלה", ולא תורת הקבלה. מילותיו של הבעל שם טוב פועמות שירה, המילים של פשיסחה-קוצק זוהרות בחריפות.⁴²

אצל צדיקים אחרים נהוג שמקבלים לחסידות את כל מי שרוצה בכנות להיות חסיד. ואולם, אצל "היהודי", כדי שמישהו יורשה להיכנס כתלמיד, חובה עליו לעמוד בבחינה. מי שיש לו ראש טוב - אותו קיבלו.⁴³ כדי להיות חסיד, צריך להיות למדן. זאת ועוד, "היהודי" קירב בעיקר את הצעירים - לא זקנים ו"יהודים של צורה". עבור הדרך החדשה הזו, חשוב להבחין בין עיקר לטפל ביהדות, בין התוך לבין הקליפה. הנקודה היא "שערה אחת של יהדות", כפי שהיהודי הקדוש כינה זאת. "אני מוכן למסור את העולם הזה ואת העולם הבא בתמורה ל'יהודיות בשיעור של שערה'", הוא אמר.⁴⁴

צדיקים אחרים חשו שהם מצליחים בעבודתם הרוחנית, ושהם מצליחים לעורר ולהשפיע, ולכן היה להם קל ללמד זכות על יהודים: "יש רק מעט פושעים, אך יהודים אדוקים יש לרוב, כן ירבו". ואילו הרבי מקוצק - ואולי כבר "היהודי" - חשפו את האסון, המסתתר אפילו בקרב יהודים דתיים: השקר. מי יכול לעמוד על הרגליים לנוכח

ז. "נגלה" - התורה הגלויה, בדרך כלל החלקים ההלכתיים של הגמרא (וכאן בצירוף הפירוש הלמדני "תוספות", או מיד בדגש על "חושן משפט", כינוי לחלק הממוני של ההלכה), בניגוד ל"נסתר", תורת הסוד.

ח. ראו קוצק: במאבק למען חיי אמת, עמ' 44.

פרק ב

אסון שכזה? להיות שבע רצון משמע לרמות את עצמך. וכך החלה תקופה חדשה בחסידות, תקופת חוסר שביעות הרצון הרדיקלית. היהודי הקדוש חש שהחסידות מצויה בסכנה, שהיא עלולה לקרוס.

ר' שמחה בונים נותר פעם לילה אחד עם "היהודי" באותו חדר. הוא ראה ש"היהודי" אינו נרדם, וכל הזמן מהרהר ונאנח. "מדוע אתה נאנח ככה?", שאל ר' שמחה בונים. "חשבת: אחרי משה רבינו באו השופטים, אחר כך הנביאים, אחר כך אנשי כנסת הגדולה, לאחר מכן התנאים, אמוראים ופוסקים. אחריהם באו מוכיחים שהתכוונו לשם שמיים, אך גם זה התקלקל, והופיעו מוכיחים שלא התכוונו לשם שמיים. באו 'רַבְּהֵס' (צדיקי החסידות) - אך אני נאנח מפני שאני רואה שגם זה יתקלקל".⁴⁷

בדאגה זו כבר הרגיש ר' משה חיים אפרים, נכדו של הבעל שם טוב.⁴⁸ "היהודי" כלל לא התפשר עם העולם הזה, כפי שחסידים אחרים עשו. הוא ידע שהשיטה שלו חייבת לעורר התנגדות, אבל זה לא היה אכפת לו. לצד ענוותנותו, הייתה בו גבורה פנימית. הוא לימד שכאשר אדם מסוגל להפנות "פייג" לעצמו, הוא יכול להפנות "פייג" לכל העולם. אין להתחשב בהתנגדות. צריך ללכת בדרכו של הרמב"ם: התורה מעוניינת בעיקר באינדיבידואל אחד לפחות שיגדל "בתכלית השלמות", ולא אכפת לה אם בגלל זה אלף טיפשים ייתעו בדרך.⁴⁹

ט. "פייג" - תאנה. תנועת גנאי יידית באמצעות תחיבת האגודל בין האצבע והאמה, והפנייתה לאחר; מעין מקבילה ל"אצבע משולשת". יש ששיערו שנקראת "תאנה" על שום צורתו ומשמעותו של "עלה התאנה".

מחמיר בחסידות

"החווה" נמנה עם המקלים בחסידות - הוא קירב כל יהודי אל דרך החסידות. "היהודי" היה מחמיר בחסידות - בעל דרישות גבוהות, שתבע מכל אחד להכשיר את עצמו היטב. הרבה עבודה, הרבה הכנות. "יש שנים יעבד" (שמות כא, ב) - שש שנים יעבוד לתקן את המידות ולחזק בקרבן תשוקה אחת: לאהוב את אלוהים ולירא מלפניו. ורק אחר כך, "ובשבועת יצא לחפשי חנם" (שם) - בשנה השביעית הוא ישתחרר, ואז ימלוך עליו אבינו שבשמיים ללא מניעות, אמר "היהודי".⁵⁰

כאמור, כשר' מנדל בא בפעם הראשונה ללובלין, קיבל אותו "החווה" בחמימות רבה והעניק לו כבוד; הוא הכניס אותו למניין של יחידי סגולה שאיתם התפלל. כשר' מנדל בא אל "היהודי", הוא לא קיבל אותו במתיקות אלא ביחס של חומרה. מיד בעת "נטילת שלום" אמר לו: "טוב לגבר פי ישא על פנעוריו" (איכה ג, כז). המילים הללו חדרו לכל איבריו. האכילה והשתייה נהיו לו לדבר מאוס.⁵¹ החומרה של "היהודי" מצאה חן בעיניו. הוא ביקש לו עול, הוא חיפש רבי כזה, שיעשה את הכול לקשה.

כפי שכבר הוזכר, עזב ר' מנדל את לובלין ונהיה לחסיד של פשיסחה. הוא כיבד את "היהודי" במידה רבה כל כך, עד שאמר עליו: "הוא תנא מהגמרא". הוא אימץ את דרכו ונשאר כל ימיו תחת השפעתו. למרות שאמר על עצמו: "אני לא יהודי של קברים", הוא עלה בכל זאת, אפילו לאחר שנהיה רבי, לקברו של היהודי הקדוש, ואמר: "אני רוצה להוביל על פי הדרך של רבינו, 'היהודי'".⁵² בניגוד לחיכוך שנוצר ברגע שבו ר' מנדל פגש את "החווה", ר' מנדל הרגיש מהרגע הראשון משיכה אל "היהודי". ואולם, כבר כשהיה בפשיסחה פרש מהתלמידים, והלך בדרכים עצמאיות משלו.

י. "נטילת שלום" - מנהג צדיקי החסידות לעבור בין החסידים בזמן ה"טיש" ולברכם באופן אישי.

כש"החווה" שאל את "היהודי" אם יש בסביבתו בחור טוב השיב לו: "למנדל יש את הרצון להיות טוב".⁵³

להשתנות ל"יהודי"

היהודי הקדוש לא התפעל מ"מופתים": "זו לא חכמה גדולה להיות 'בעל מופת', כל מי שיש לו מדרגה רוחנית כלשהי יכול להפוך שמייס וארץ, אבל להיות יהודי - זה קשה".

"קשה להיות יהודי" - על ההנחה או האבחנה הזו בנויה השיטה הזו של החסידות. יש להתמסר ללימוד איך להיות יהודי. אך מה הן המכשלות? וכיצד ניתן לגבור עליהן?

מדי יום ביומו, מדי שנה בשנה, חוזרים על אותן מצוות, על אותן מילים, וכך נהיות המצוות כמו "ערבות הושענות" חבוטות, והמילים - מעופפות ונדרשות. המצוות לא יכולות להשתנות מדי יום, אבל האדם יכול להשתנות בכל יום.

אי אפשר לערוך רפורמה במצוות; יש לערוך רפורמה באדם. כיצד ניתן לקבל כוחות חדשים להשתפר, להרגיש כל יום כאדם חדש? - רפורמה באדם היא התרופה היחידה. כיון שזה עניין של פיקוח נפש, היהודי הקדוש ותלמידיו התעמקו בשיטה החדשה גם במחיר ה"קפידא" של הרבי מלובלין, אף שגם לה היה "ריח" של סכנת נפשות.

בראש ובראשונה הם נאבקו נגד הדרוש במקום - על פי הכלל שלהיות יהודי משמע לקחת סיכון. האדמה עולה ויורדת; אם עומדים בלי לזוז - מחליקים. העצה היא: להשתנות ליהודי שוב ושוב.

"כשהיהודי הקדוש", סיפר ר' מנדל, "בירך בכל יום את ברכת 'שלא עשני גוי', הוא הרגיש את השינוי מלא-יהודי ליהודי. בכל יום הוא השתנה ליהודי. שום דבר לא התיישן אצלו. כל יום הוא התחיל מחדש".⁵⁴

בשעת ברית המילה מתפללים: "כשם שנכנס לברית, כן יכנס לתורה ולחופה ולמעשים טובים". בדרך כלל, מפרשים חסידים: בדיוק

כפי שבשעת הברית הרך הנימול הוא נטול "פנייה",⁵⁵ כך גם מאוחר יותר, כשיקיים תורה ומצוות, לא יהיו לו שום פניות. ואילו חסיד קוצק פירש את התפילה כך: בדיוק כפי שהתכלית של ברית המילה היא להשתנות מגוי ליהודי, כך גם תכליתן של התורה ושל החופה.⁵⁵ "אַלֶּה תוֹלְדַת נַחֲ, נַחֲ אִישׁ צְדִיק" (בראשית ו, ט) - "כל יום הוא השתנה לנח אחר, עם צדיקות אחרת, כל יום קמה בו רוח חדשה. לכן, מוזכר השם 'נח' פעמיים באותו הפסוק", אמר ר' שמחה בונים.⁵⁶ בעניין עבודת המנורה כתוב בתורה "וַיַּעַשׂ בֵּן אֶהֱרֹן" (במדבר ח, ג). מפרש רש"י: "מלמד שלא שינה". שואלים "העולם": "הייתכן? וכי דבר שבח הוא שאהרן הכהן לא שינה חלילה מן העבודה ועשה מה שה' הורה למשה רבינו?". המילה "שינה", אמר ר' מנדל, מזכירה לנו את המילה יִשָּׁן, ואצל אהרן לא הייתה העבודה יִשָּׁנה. כל יום הוא התחיל מחדש, ולא התייחס לשום דבר כעניין שבשגרה, כאילו המעשה מיושן בעיניו.

מסקנה רצינית משיטה כזו היא שגם את האמת יש להבין כל יום מחדש. חזרה גרידא על רעיון ישן פירושה לחקות את עצמך, ומה שנעשה מתוך חיקוי - הופך לזיוף.

בכל ראש השנה השיג היהודי הקדוש השגה חדשה איך לעבוד את ה'. ובכל ראש השנה הוא נוכח מחדש לדעת שבשנה שעברה לא הייתה לו שום השגה בעבודת ה'; וכאשר חשב על עבודתו הרוחנית עד כה - היא נראתה לו כמו "גורנישט עם גורנישט".⁵⁷ גם ר' שמואל מקורוב, מתלמידיו של "החוזה", פירש: "כל מקום שנאמר אלה פוסל את הראשונים" [רש"י, ריש משפטים] - זו דרכו של יהודי: הוא מתייחס היום אל מה שעשה אתמול כפסול, והוא הולך ומתחדש כל הזמן.⁵⁸

ר' מנדל האמין בשיטה הזו של "היהודי", וסבר שבכל לילה נוטלים מכל צדיק את כל המדרגות הרוחניות ואת כל ההשגות שהשיג ביום הקודם. כשם שהעולם כולו מתחדש בכל יום ("המחדש

יא. "פנייה" - מניע זר, כוונה צדדית שאינה לגופו של עניין.

בכל יום מעשה בראשית"), כך בדיוק על האדם לעבוד כל יום מחדש כדי לקבל בחזרה את המדרגות הרוחניות ואת ההשגות שהיו לו אתמול.⁵⁹

אישיותו של "היהודי"

היהודי הקדוש היה דמות נגלית ונסתרת כאחד; הוא היה מנהיג שהתכחש לכך שהוא מנהיג. הוא היה ראש ישיבה - וגם רבי של חסידים; מעביר שיעור לתלמידים בחריפות רבה - וגם מזהיר שמי שיש לו "למדנות" עלול לאבד את הענווה.⁶⁰

"היהודי", שברח מן הכבוד והפרסום, ידע היטב כינו לבין עצמו עד כמה הוא נעלה מבחינה רוחנית. מספרים שהוא אמר על עצמו שלושה דברים: "מאז שעמדתי על דעתי לא הסרתי את שם הוי"ה מנגד עיניי; אני ראוי לדבר דברי נבואה בלשון 'כה אמר ה'', אך הדור אינו ראוי לכך; אני יכול לבטל גזר דין של שבעים שנה, בכוחו של שיעור שלי".⁶¹

מספרים שהיו ל"יהודי" חוויות כבירות והשתוקקויות רוחניות חריגות. "כל שיניו נשרו מפיו, אך לא כתוצאה מסיגופים, כפי שסבורים 'העולם', אלא בשל הרגשת המורא הגדול שחש כשהוציא מפיו את שתי המילים: 'ברוך אתה'", אמר ר' יצחק מאיר.⁶² לפי סיפור אחר, כל שיניו של ה"יהודי" נשרו כשאמר קריאת שמע, למעט שן אחת. ואת השן הזו הוא נהג לכנות - "רשעה".⁶³

לאחר פטירתו של הרבי מקוצק, כשר' יצחק מאיר החל להנהיג, הוא התנצל לפני אחד מדידיו ואמר שמילוי תפקיד הרבי מזיק לו בלימוד ה"נגלה". לשם כך זקוקים ממש לשני חושים, חוש ל"נגלה" וחוש לחסידות. היהודי הקדוש זכה לכך שהיו לו שני החושים, ושאף אחד מהם לא הפריע לאחר.

"היהודי" התפרסם בכל רחבי הארץ כחריף וכלמדן עצום. החידושים שלו עוררו השתאות, אבל כיוון שהוא לא רצה שישבחו אותו, הוא אמר שהחידושים הללו אינם שלו. שאלו אותו: "באילו

ספרים הם מופיעים?", והוא השיב: "שמעתי אותם מהיהודי ההוא".
אולי משום כך החלו לכנותו בשם "היהודי".

הוא חי בסך הכול ארבעים וחמש שנים. הוא היה נרדף, עני מרוד, אשתו הייתה כעסנית ביותר, והוא לא כתב שום ספר - ואף על פי כן הייתה לו, יותר מכל הצדיקים, ההשפעה הגדולה ביותר על החסידות בפולין.

ר' יצחק מאיר היה סבור שכפי שרבי עקיבא היה עילוי בין התנאים, כך היה היהודי הקדוש עילוי בין הצדיקים.⁶⁴ וכן אמר: "אני מאמין שכאשר היהודי הקדוש נשף עשן מבעד לקנה המקטרת שלו, היו לו בדיוק אותן הכוונות שהכהן הגדול כיוון כשהקטיר את הקטורת לפני ולפנים. וכשהכניס לפיו פיסת עוגה כדי לאכלה, הוא תיקן בכך תיקונים רבים, כפי שהכהן הגדול פעל באמצעות קורבנות".⁶⁵

הפשטות והענווה היו תמצית אופיו של "היהודי". הוא פירש פעם: "וַיֵּרָא אֵלָיו ה' פְּאֵלָי מִמְרָא" (בראשית יח, א) - אברהם אבינו דימה שאלוהים התגלה אליו בזכות ממרא, ולא בזכות עצמו. זוהי דרך הצדיקים: לראות תמיד את המעלות של זולתם ואת החסרונות של עצמם.

"היהודי" סבר שבדיוק כפי שפרסום אינו מועיל ב"מילי דעלמא", בעניינים גשמיים, כך אין הוא מועיל ב"מילי דשמיא", בעניינים רוחניים. לכן עדיף לפעול בסתר, כדי שלא ישלטו עין הרע וקנאה...⁶⁶

מאז ימי נעוריו, הוא ביקש להשיג אך ורק מטרה אחת: קדושה. הוא ברח מתענוגי העולם הזה, שנא כבוד וכסף, ואף ערך סיגופים.

שואלים מישהו: "מדוע אתה עובד כל כך קשה?".
הלה עונה: "כשלעצמי יכולתי להיות שמח בחלקי, אבל חייבים לחשוב על הילדים, חייבים לדאוג שיהיה לילדים".
כשהילד גדל, הוא גם מתחיל לעמול קשות לשם אותה תכלית -
"הכול בשביל הילדים". "הייתי רוצה לראות כבר" - סיים

פרק ב

היהודי הקדוש את דבריו - "את הילד הראוי, שבשבילו דואגים כל הדורות ועובדים קשה כל כך!".

"היהודי" חי במידה יוצאת דופן של סגפנות. "האויב הגדול ביותר שלי", הוא אמה, "הוא הגוף". "אינני שונא את האויב המר ביותר שלי כפי שאני שונא את הגוף".

פעם אחת, מספרים, הוא אכל אחרי התפילה לחם עם חמיצת סלק. לפתע, הוא שם לב שהוא נהנה מהמאכל, וכעונש על כך קיבל על עצמו שיסבול מאפילפסיה. ואכן, באמצע האוכל הוא קיבל התקף של מחלת הנפילה. העיר רעשה, אך ר' שמחה בונים קרא למנגן, וציווה עליו לשיר את "לא הַמְתִּים יְהוָה" (תהלים קטו, יז). עברה שעה שלמה - ו"היהודי" שב לעצמו. אמר לו ר' שמחה בונים: "הגיע הזמן להתפלל מעריב". השיב לו "היהודי": "כשהתגוללתי על הקרקע בייסורים נוראים, הרגשתי נקמה גדולה באויבי, הגוף, ואכן, היה אז בכוחי להתפלל מעריב מבלי לחוש שום מניעה בעבודה הרוחנית. האמת היא שלא היה לי חשק לשוב בחזרה מהעולם העליון, אבל זימרו 'לא המתים יהללו יה', ונאלצתי לחזור".

נוסף על כך, הוא קיבל על עצמו לקיים מצווה אחת בשלמות, ומכל המצוות בחר במצוות הצדקה. כל מה שהוא קיבל, כל מה שהוא הרוויח - הוא מסר מיד לידיו של עני. הוא לא רצה להחזיק אצלו שום כסף. פעם אחת, הוא קיבל קצת כסף בשעת ערב מאוחרת. בני ביתו כבר ישנו, אך הוא לא יכול היה להתאפק. לכן, העיר את אחד מבני משפחתו, שימהר ויזדרז באמצע הלילה לחלק את הכסף שקיבל לאנשים עניים. אשתו השנייה לא אהבה את דרכיו - את מסירת כל רכושו לאנשים עניים - וגם ממנה הוא סבל.

התככים והמחלוקת נגדו עלו לו בבריאות. מבחינה פיזית, הוא היה גבה קומה וחסון. פעם אחת, עוד כשהתגורר בבית חותנו שבכפר,

הוא נאבק בעשרה איכרים שהתפרעו ורצו להחריב את בית חותנו. ועם זאת, הוא חי בקושי ארבעים וחמש שנים.

חיצוניות

כוונה, דבקות ו"התלהבות"^י - הן יסודות חשובים בחסידות. ואולם, נוסף על המידות הרוחניות, החסידים הכניסו גם הרבה מנהגים חדשים, ואף הרחיבו מנהגים קדומים, שער אז היו מוכרים למעגלים מצומצמים בלבד - כגון, לבוש מיוחד לצדיקים ולחסידים; מעילים עליונים בצבע לבן, שטריימלים, קפוטות משי, מאכלים מיוחדים ("הצ'ימס של הבעל שם טוב"), שתיים עשרה חלות, וכדומה.

צדיקים סבורים שיש לעשות את עבודת ה' בכל הכוחות, עם כל האיברים. "כָּל עֲצָמוֹתַי תִּאֲמַרְנָה ה' מִי כְמוֹךָ" (תהלים לה, י) - לא די להיות עובד ה' במחשבה בלבד; לחיצוניות יכולה להיות השפעה על הפנימיות.

ר' אלימלך ור' זושא שוחחו על עבודת הבורא, ועלתה ביניהם השאלה הזו: כשנכנסת השבת, הם חשים את הקדושה שלה ואומרים תורה^י לפני החסידים ב'טיש'; ואולם, אולי רק נדמה להם שהם מרגישים את קדושת השבת? אולי כל זה אינו אלא מעשה דמיון, אשליה עצמית?

הם החליטו אפוא לבדוק זאת: הם יעשו סעודה באמצע השבוע, יזמינו חסידים, יערכו את ה"טיש" ויאמרו תורה. אם תהיה להם אותה ההרגשה כמו זו שבשבת - זה יהיה סימן שהרגשתם היא רק אשליה; אך אם לא תהיה להם ההרגשה כזו, זה יהיה סימן שהרגשתם בשבת - אמת היא.

יב. "התלהבות" - מונח חסידי המדגיש, במוכנו החיובי, את בערת הנשמה בלהבות הכמיהה לאלוהים, באקסטזה.

יג. "אומרים תורה" - כינוי חריף לדרשה שהרבי נושא לפני חסידיו.

פרק ב

הם ציוו להכין סעודה כדת וכדין עם כל המאכלים - באמצע שבוע, בסתם יום רביעי. לבשו את מלבושי השבת שלהם עם השטריימלים, התיישבו לשולחן עם החסידים, אמרו תורה - והרגישו את אותה ההרגשה שהם מרגישים בשבת! פרץ ר' אלימלך בככי: "מה נעשה עכשיו?". אמר לו ר' זושא: "מִיֵּלֶךְ, בוא נלך למזריץ" (שם גר הרבי שלהם, המגיד ממזריץ").

כשהגיעו למזריץ, שפכו את מר לבם בפני הרבי השיב להם המגיד: "אם אתם מתהלכים במלבושים של שבת וחובשים שטריימלים, עליכם אמנם להרגיש את קדושת השבת (אפילו במשך השבוע), שכן מלבושי השבת והשטריימלים אכן עשויים להכניס את אור הקדושה של שבת. אין לכם מה לדאוג כלל".⁶⁷

החסידות הוסיפה צבע וברק להרבה מצוות ומעשים טובים, למשל, לאופן חגיגת השבת והמועדים. התפתחו מנהגים חדשים, ומנהגים ישנים קיבלו משמעות רעננה באמצעות פרשנויות סמליות. למשל, צדיקים ידועים העניקו נימוקים מיסטיים לאכילת קרעפלך שלוש פעמים בשנה (בערב יום כיפור, בהושענא רבה, ובפורים), ולכך שאוכלים בשבת בצלים ושום.⁶⁸

פעם אחת, בסעודת ראש השנה, אכל "החווזה" גרעינים של דגן, וביקש מהתלמידים שיאמרו מה הטעם לכך. ר' שמחה בונים אמר: כדי להמתיק "דיני קשיא".⁶⁹ אמר לו "החווזה": "הבנת היטב".

יד. ספר הזוהר (ג, רלא) מתייחס ליום הראשון של ראש השנה כ"דינא קשיא", הדין הקשה, לעומת היום השני, יום הדין הרך. המילה 'קשיא' דומה בהברתה למילה סלאבית שמצויה גם ביידיש ומשמעותה דייסת גריסים, או דגנים מבושלים.

המנהגים החסידיים אכן מלאים חן, אך בדומה לקליפה, הם מכסים לעתים קרובות את הגרעינים. מתפתחת טקסיות שיופיה החיצוני עלול לחנוק את הרגשת הרעדה של הביטול העצמי, את תחושת העמידה פנים אל פנים נוכח הקדושה. פשיסחה הייתה תגובת נגד לטקסים. "כשהיינו בחורים צעירים אצל היהודי הקדוש", סיפר אחד מהתלמידים, "והגיעה השבת, שאלנו את עצמנו: מהי שבת? האם השטריימל הוא שעושה את השבת? האם זה הקוגל שמכניס הביתה את קדושת השבת? עד שנוכחנו לדעת מה היא השבת".⁷⁰

פעם אחת, קרה המעשה הזה:

"החווה", שאהב מאוד את "היהודי", נתן לו במתנה כתונת שלו, שהוא עצמו לבש. לעתים קרובות נהג "החווה" להעניק לאהובים שבמקורביו מתנות - חפצים או בגדים שהוא השתמש בהם בעצמו. כמובן, למתנות כאלה הייתה חשיבות עצומה בעיני החסידים, והם שמרו עליהן כמו על אוצר. "היהודי" קיבל במתנה את הכתונת של הרבי, ש"החווה" לבש בעבר ושמש נגעה בגופו הקדוש. וכי אפשר לתאר מתנה נאה מזו?

"היהודי" יצא עם המתנה בידו, ובדרך פגש עני שהתאונן שאין לו כתונת לבשרו. מסר לו "היהודי" את הכתונת של "החווה". אך העני, שהיה שיכור ונוכל, נכנס לבית מרוח ומסר את הכתונת כמשכון תמורת בקבוק יי"ש.

מתנגדיו של "היהודי" הביאו מיד את דבר המעשה אל "החווה". הלא מלבשויו של הרבי הם כל כך מקודשים, שאפילו ילדיו שלו אינם ראויים ללבשם - ו"היהודי" מסר את הכתונת של הרבי לשיכור?! ועכשיו היא מונחת בבית מרוח!

"החווה" שלח לקרוא ל"יהודי": "הייתכן?".

"בא אלי עני ואמר לי שאין לו כתונת לבשרו. גם אילו היו לי בגדי כהונה, הייתי מוסר לו אותם!".⁷¹

פרק ב

נראה ש"החווה" לא היה שבע רצון מהתשובה הזו. המקרה הזה הבהיר את חילוקי הדעות הרציניים שבין שני הצדיקים הגדולים. "החווה", כמו צדיקים אחרים, סבר שיש קדושה לחפצים שהרבי משתמש בהם, ושקיים בהם איזה כוח סודי.⁷²

כוסו של הרבי, מלבושיו, הגאָרְטֶל (חגורה), מקלו או כתונתו יקרים מאוד עבור החסידים. הם משמשים ל"שמירה", מסוגלים אפילו להחדיר יראת שמיים, ושווים יותר מכל הון שבעולם. למשל, אצל המגיד ר' מוטל'ה מצ'רנוביל היה שולחן קטן שהיה של הבעל שם טוב, וכשהחסידים התבוננו בשולחן הזה, הם חוו התעוררות רוחנית.⁷³

"היהודי" ביטל את ערכם של חפצים כאלה, ולאחר מכן, אצל ר' שמחה בונים בפשיסחה ואצל ר' מגדל בקוצק, גם זלזלו בדברים חיצוניים. מה חשוב יותר: הכתונת של הרבי, שהיא חפץ מקודש בשל טעמים מיסטיים, היסטוריים ואומנותיים, או לעזור לאדם עני? בעיה זו נותרה בתוקפה עד היום הזה.

במובן מסוים, המעשה עם הכתונת הוא ראשיתו של פרק חדש בתולדות החסידות. סמלים, מעשים סימבוליים, טקסים, קישוטים - מכל אלה סלדו בפשיסחה. מה זה משנה כיצד נראות הכתפיים, או כיצד מעמידים את הרגליים בתפילת "שמונה עשרה"? מה שגלוי לעין - שווה כקליפת השום.

רב "מתנגד" שאל את הרבי מקוצק: "מדוע החסידים מקפצים, מתנענעים ומתרוצצים, בשעת התפילה, והלא הגמרא אומרת: 'המתפלל צריך שיכוון את רגליו, שנאמר וְרַגְלֵיהֶם רְגֵל יִשְׂרָאֵל' (יחזקאל א, ז)".

השיב לו ר' מגדל: "מה הפשט? שסתם יחזיקו ישר את שתי הרגליים? אלא שלפעמים עומדים עם רגל אחת כשמיים ועם הרגל השנייה בשאול תחתיות...".

הזלזול של ר' מנדל בדברים חיצוניים עוזר להבין את דעתו בנוגע לגזירת המלבושים החסידיים שהוטלה על ידי השלטונות, לפיה נאסר על היהודים ללבוש לבוש חסידי והם חויבו לגלח את זקניהם ופאותיהם לא יאוחר מראשית שנת תרי"א (1851).

הגזירה עוררה מהומה. הרבנים לא היו מאוחדים בדעותיהם. חלק מהרבנים סברו שבאמצעות הגזירה הזו רוצים השלטונות לגרום ליהודים להמיר את דתם, ולכן הדין הוא "ייהרג ואל יעבור, אפילו על ערקתא דמסאנא".⁷⁰ זו הייתה דעתם של ר' אברהם מצ'חנוב ושל ר' יצחק מאיר. רבנים אחרים סברו שהגזירה אינה מבקשת לגרום ליהודים לעזוב את דתם, ולכן אינה כלולה ב"ייהרג ואל יעבור". בין המקילים היה הרבי מקוצק.

ר' מנדל סבר שהלבוש החסידי שהיהודים בסביבתו לבשו היה שינוי בעצמו לעומת לבושי העבר. בשנים עברו נהגו היהודים ללבוש מעיל קצר ועבה או מעיל עליון ארוך, ולאחר מכן הם שינו זאת. וכזכור, ר' שמחה בונים לא נהג להקפיד על סגנון בגדיו, ואפילו כשנסע אל הרבי לבש בגדים "מערביים-מודרניים".⁷⁴

כאמור, ר' יצחק מאיר וצדיקים גדולים אחרים התייצבו כנגד הגזירה, וסברו שזו גזירה שאסור להיכנע לה, ומוטב ש"ייהרג ואל יעבור". עשרות יהודים נכלאו אז בבית הסוהר. גזו בכוח את זקניהם ופאותיהם של יהודים. אך היהודים לא נכנעו. כשאסרו את ר' יצחק מאיר בבית הסוהר, עורר הדבר מורת רוח בציבור, ובסופו של דבר השלטונות שחררו אותו. ר' יצחק מאיר שוחח על העניין הזה עם השתדלן המפורסם משה מונטיפיורי, שבא אז לביקור ברוסיה. אבל מונטיפיורי לא תפס מדוע לבישת שטריימלים חשובה כל כך ליהדות. "וכי יש מצווה ללכת עם 'מצנפות דב'?", הוא שאל.⁷⁵

70. על פי סנהדרין, עד ע"א. וראו רש"י שם: "ערקתא דמסאנא: שרוך הנעל, שאם דרך הנכרים לקשור כך ודרך ישראל בעניין אחר... אפילו שינוי זה, שאין כאן מצווה אלא מנהג בעלמא, יקדש את השם".

מופתים

עשיית מופתים הייתה חלק משיטתו של "החזוזה". באמצעותם הפגין הצדיק את כבוד אבינו שבשמיים והחזיר את הציבור למוטב.⁷⁶ החבורה שנאספה סביב היהודי הקדוש ביטלה את עניין המופתים. המופתים עושים רושם על בורים ואנשים פשוטים – "אותות ומופתים באדמת בני חם" (מן התפילה, על פי תהלים קה, כז).⁷⁷ ואילו בני החבורה – לא התפעלו מזה. "זה לא 'קונץ' להיות בעל מופת", אמר היהודי הקדוש, "כל בעל מדרגה יכול לכופף שמיים וארץ. אבל, להיות יהודי – זה קשה".⁷⁸

באמצעות מופתים ניתן להשפיע על רגשות. אבל בפשיסחה סברו שאין תועלת בהשפעה על הרגש כל עוד הדבר אינו מתקבל על ידי השכל. יש לדבר אל השכל, לא אל הלב.

"החזוזה" חולל מופתים רבים, ללא שיעור, וכולם נבהלו והשתוממו. אבל מה יוצא מזה? וכי האדם נעשה ישר יותר, טהור יותר, בראותו ניסים ונפלאות? הניסים אכן גורמים להתפעלות, אבל היא נכבית במהירות, היא דומה לזיקוקין דיי-נור.

"אילו ידעתי ש'גילוי אליהו' לכל אחד יעשה טוב ליהודים, הייתי מבקש ממנו שיתגלה אל כל אחד", אמר "היהודי".⁷⁹ ור' יצחק מאיר הוסיף: "אילו ידע אליהו הנביא שהתגלותו ליהודים מיטיבה עמם, הוא לא היה צריך לחכות ש'היהודי' יבקש ממנו... הרי לו עצמו יש אהבת ישראל".

"מדוע מתפעלים מניסים? מפני שהנס מתרחש מחוץ לגדר הטבע? והלא גם הטבע הוא מחוץ לדרך הטבע; הטבע הרי הוא בריאת יש מאין", אמר ר' יצחק מאיר. ור' שמחה בונים אמר: "אילו ידעתי שבאמצעות מופתים ניתן להחזיר יהודים למוטב, הייתי נוטל את העצים הצומחים בדנציג ומציב אותם ברחובותיה של פשיסחה".⁸⁰ ועוד אמר ר' שמחה בונים: "אילו ידעתי שאפשר להביא יהודים לחיי יהדות באמצעות מופתים, הייתי נוסע לגרמניה ומראה מופתים כאלה שהעולם עדיין לא ראה".⁸¹

ר' יצחק מאיר הסביר את העניין: "כשמתרחשים ניסים ונפלאות, השפעתם על הנשמה זניחה. הרי תמיד אפשר לטעון שזה בדרך הטבע. אבל כאשר ה' יתברך עושה מהניסים מצוות, אז יכולים הניסים להשפיע במשהו על הנשמה".⁸²

ייתכן שהיה טעם עמוק יותר להתנגדותם לעשיית מופתים. עשיית ניסים פירושה לעשות דברים שהם בניגוד לדרך הטבע. אך כיוון שלפי המדרשים העולם נברא כהשתקפות של התורה, סטייה מדרך הטבע הינה סטייה מדרך התורה. ובכן, כיצד יכול יהודי לדרוש מאלוהים שיעשה ניסים? יראת הכבוד של היהודים לדרך התורה מניאה אותם מלהתפלל לניסים.

"בתקופה שלנו", אמר ר' יצחק מאיר, "ניתן לקרב יהודים ליהדות באמצעות התורה ולא דרך מופתים. אפילו משה רבינו אמר: 'אַתֶּם רְאִיתֶם... הָאֵתָהּ וְהַמִּפְתִּים... וְלֹא נָתַן ה' לָכֶם לֵב לְדַעַת... עַד הַיּוֹם הַזֶּה' (דברים כט, א-ג) - באותו יום משה מסר להם את התורה; הוא נתן להם את ספר התורה כיוון שכל הניסים לא עזרו".

ר' יצחק מאיר סבר: "אם יראו לנו כיום ניסים ונפלאות - זה יהיה רע". ואולם, בפעם אחרת אמר: "כבר ראוי היה להראות ניסים ונפלאות. הניסים והנפלאות [הקודמים] כבר מיושנים...".

ממה נובע הכוח להיות פועל ישועות? הצדיק אינו מכשף. כוחו אינו טמון בכישרון לשלוט באופן ישיר בכוחות הנסתרים של הטבע; כוחו טמון באהבה, באהבתו של הצדיק ליהודים ובאהבתו של אלוהים לצדיק.

ר' זושא שאל פעם את אחיו, ר' אלימלך מליז'נסק: "אחי היקר, אתה מחולל ניסים ונפלאות, מעשים מדהימים ממש. למד אותי, כדי שגם אני אוכל לעשות זאת".

השיב לו ר' אלימלך: "כל המופתים מתרחשים על ידי אחדות, אהבה וידידות בין יהודים טובים".

ר' זושא הסכים ואמר: "האהבה היא עיקר הכול. אלוהים אוהב מאוד את הצדיק, וכשהצדיק מתחנן בפניו, הוא פועל למענו".⁸³

פעם שאלו את הרב מאפטא, רבי אברהם יהושע השל, כיצד תפילותיו מתקבלות בשמיים הרבה יותר מתפילותיהם של צדיקים אחרים? הוא השיב: "כשיהודי נכנס אליי ומספר לי את צרותיו, זה כואב לי מאוד ונעשה לי חור בלב. אני אדם זקן ושמעתי הרבה צרות, ולבי מחורר כולו. כשאני מתפלל, אני מניח את לבי לפני ה' יתברך, והוא מרחם עליו ומקבל את תפילתי".⁸⁴

לימוד ה"נגלה"

חידוש חשוב, שהונהג על ידי היהודי הקדוש ובמיוחד על ידי ר' שמחה בונים מפשיסחה, היה הרעיון שכדי להיות חסיד עליך להיות חריף, להשקיע מחשבה, להבין לעומק. לא די להיות בעל לב מזוכך - עליך להגיע להשגות מזוככות. למדרגה רוחנית שכזו אין מגיעים אלא באמצעות לימוד מרובה. אין להתגאות בלמדנות, ואולם אדם בלי למדנות הוא נכה. תחת ההשפעה הזו התרחשה בפולין התעוררות עצומה של למדנות.

לימוד התורה, ודווקא ה"נגלה" ולא הקבלה, תפס בקוצק מקום מרכזי בעבודה הרוחנית. ועדיין, הם לא ראו את לימוד התורה כמטרה, אלא כאמצעי בלבד. העיקרון של שיטת הבעל שם טוב - שהתורה היא דרך, לא יעד, ושהיעד הוא דבקות באלוהים - היה מקובל גם בקוצק.

ר' מנדל סבר שבאמצעות הלימוד מגיעים לאמונה, להשגות של ה' יתברך. מתעלים מעל העולם, וכך תופסים שבכל דבר קיימת חכמה גבוהה יותר. על ידי לימוד התורה האדם מתחבר אל השכל האלוהי. באמצעות לימוד התורה האדם נוכח לדעת מי הוא אלוהים. העיקר אינו הלימוד כשלעצמו, אלא ללמוד מידות מן התורה.

הצטרפות אל החבורה התאפשרה רק למי שהיה ידען גדול בתורה. ואולם, היהודי הקדוש, בדומה לבעל שם טוב, סבר שאין שום ערך להיות למדן בלי יראת שמיים.

צעיר אחד נכנס ליהודי הקדוש.
שאל אותו הרבי: "אתה יודע ללמוד משהו?"
"כן", ענה הצעיר. בתשובתו הורגש שמץ של גאווה.
"מן הסתם אתה יודע גם לתת עשרים וארבעה תירוצים לקושיה אחת".
הצעיר הבין את הסרקסטיות.
"אבל מה זה שווה שכבר יודעים לתת תירוצים, אם אין יראת שמיים?"...
הצעיר היה ר' חנוך, שהתפרסם מאוחר יותר כרבי חנוך מאלכסנדר.⁸⁵

לא לשגרה

"היהודי" הניח את היסודות שעליהם בנו ר' שמחה בונים ור' מנדל את השיטות שלהם בחסידות. בדרך כלל מקובל שהמידה העיקרית בדתיות היא להישמר ולהיות זהיר בכל דבר שאדם עושה ואומר. יהודי דתי חי עם שומרים פנימיים, המשגיחים על כל חושיו. ואולם, היהודי הקדוש גילה שהאדם יכול לשלוט בכל חושיו, אך לא במוחו. הוא יכול לעצום את עינו עם העפעף, לסתום את אוזנו עם התנוך, ולנעול את פיו עם שפתיו; אבל למוח - אין אוזן ואין שומר. על כן, המוח זקוק לשמירה מיוחדת.

אז מה עושים עם ההפקרות שבמוח? היהודי הקדוש נהג לומר: "חסידים מתרגלים ללשונה של החסידות ומדברים על פרישות מהעולם. אבל העיקר הוא לשתול עמוק ובצנעה - כך שאיש לא יידע על כך - את הנכונות למסור את כל החיים למען עבודת ה'. רק כך יש מגע כלשהו ב'יהודיות'. וכי איזו תועלת יש בדיבור על חסידות, כשזו אינה מושרשת עמוק בלב? זאת הסיבה לכך שחסידים נוסעים ויושבים זמן ממושך אצל הרבי - ולא יוצא להם מזה כלום".⁸⁶

פרק ב

למרות שהיהודי הקדוש קירב אליו במיוחד את הלמדנים והחריפים, הוא עדיין סבר שבשמיים מעריכים מאוד קורטוב פשטות ויושרה של יהודי פשוט - עיקרון שהבעל שם טוב לימד והפיץ.

פעם אחת, היהודי הקדוש חלה מאוד. גזרו תענית בעיר, התפללו ונתנו צדקה. ולפתע, הגיע יהודי אחד מכפר כלשהו, נכנס לבית המרזח, ודרש שיגישו לו כוסית י"ש. קמה צעקה בכית המרזח: "הלא תענית היום, היהודי הקדוש חולה!".

כשהיהודי הכפרי שמע זאת, הוא נעמד לבקש רחמים: "ריבוננו של עולם, עוזר במהרה ליהודי הקדוש, כדי שאוכל לשתות כוסית של י"ש".

היהודי הקדוש הבריא ואמר: "תפילתו של היהודי הכפרי התקבלה בשמיים יותר מכל התפילות האחרות, כי הוא התפלל בתמימות וללא שום פנייה".

"היהודי" סבר כי דיבוק חברים - היינו אכילה משותפת, לימוד משותף וחיים משותפים - מטהרים את האדם. "וַיִּקְהַל" (שמות לה, א) - ההתאספות, ה"צוותא" של החסידים - שווה בגימטריה ל"מְקוּה"⁸⁷. משה רבינו לבדו ראה את הענן במדבר. בכל דור ודור, צדיק הדור הוא הרואה את רצון ה' יתברך. "שִׁפְתַי צְדִיק יִדְעוֹן רְצוֹן" (משלי י, לב) - על סמך הפסוק הזה אמר ר' מנדל שהיהודי הקדוש ראה בדורו את רצון ה' יתברך.

"לֹא תַעֲשׂוּן בְּן לֵה' אֱלֹהֵיכֶם" (דברים יב, ד) - לעשות "כן", לעשות "כך", משמע לעשות דבר שבשגרה (במחזוריות, בקביעות), בלי "חיות"⁸⁸. אך עבור אבינו שבשמיים לא עושים סתם מתוך הרגל,

87. "חיות" - מונח חסידי שמשמעותו חיוניות ורעננות, וראו קוצק: במאבק למען חיי אמת, עמ' 72-74.

בשביל "לצאת ידי חובה"; לעשות "כך" רק בגלל שמישהו אחר עשה "כך". לכן, "היהודי" סבר שלפני שאדם עומד להתפלל, עליו לאזור את מותניו היטב.⁸⁷ אין לצאת מהמיטה - ומיד להיכנס לתוך טלית ותפילין. הכנה אמנם אורכת זמן, ולכן "היהודי" לא הקפיד על ההלכה של זמן תפילה.

תלמידיו של "היהודי" ראו את העיקרון של "לא תעשון כן" כחידוש חשוב, שהכניס חיות ורעננות בעבודת ה'. בזכות זה, אמר אחד התלמידים, זרחה נשמתו של "היהודי" בגן עדן. ואולם, אל לה לדרך החדשה להפוך לקביעות, אסור לה להיות להגל - עם השתנות הזמנים יכולה גם הדרך להשתנות.

פטירתו של "היהודי"

כש"היהודי" נעשה חולה מאוד, ה"עולם" אמרו תהלים והרעישו עולמות, "ואני", סיפר ר' מנדל מאוחר יותר, "עמדתי ליד התנור ולא ממש רציתי לומר תהלים. ר' שמחה בונים ניגש אלי אז ואמר לי: 'מה אתה מפציר כל כך?!' ואני לא הבנתי מה הוא רוצה".⁸⁸ "לאחר הפטירה (בחול המועד סוכות, י"ט בתשרי תקע"ה, 1814), ר' שמחה בונים אמר לי שוב: 'הלא זה כבר אבוד. הרבי איננו. אך הוא השאיר לנו יראת שמיים. יראת שמיים אינה פחית קטנה. במקום שנשארו הדיבורים של הרבי - שם הרבי נמצא.' אני לא השבתי לו (כאן, לראשונה, ר' מנדל לא הסכים עם ר' שמחה בונים)."⁸⁹

"לאחר זמן רציתי למצוא מקום אחר, ולכן שהיתי שנים עשר שבועות אצל ר' לייבוש משידלובצה.⁹⁰ התגוררתי בעליית גג,

יז. יש כאן משחק מילים בידישי. משמעות הפועל המקורי כפולה: הן לחגור באופן כללי והן לקשירת ה"גארטל" (חגור חסידי, הנקשר בדרך כלל לפני התפילה). לפי היהודי הקדוש יש לחגור "גארטל" תרתי משמע - פיסית, אך גם - ובעיקר - רוחנית.

פרק ב

וכל יום מישהו היה מביא לי בייגל ומים. התבהר לי שזה לא מקום בשבילי, ונזכרתי באמירתו של ר' שמחה בונים שדבריו של הרבי נשארו. אם כך, אפשר שאמצא אותם אצלו. וכך היה... כשהגעתי אל ר' שמחה בונים הוא אמר לי: 'אכן, היכן שמצויים דבריו של הרבי - שם הרבי נמצא'.⁹¹

לפי סיפור אחר, לאחר פטירתו של היהודי הקדוש הוא נגלה לר' מנדל בחלומו וניחם אותו: הוא מוכן להמשיך להיות הרבי שלו, למרות שהוא כבר בעולם האמת. השיב ר' מנדל: "רבי מעולם האמת - אני לא רוצה"...

רבי מרדכי מצ'רנוביל אמר שהיהודי הקדוש היה הגדול ביותר מבין כל הצדיקים בפולין. שאל אותו בנו ר' אברהם, המגיד מטריסק: "הלא היהודי הקדוש עצמו נכנע לפני הרבי מלובלין?". ענה ר' מרדכי: "בעולם האמת יושב 'היהודי' בראש, כי שם האמת גלויה".⁹²